

Սուսաննա Ամիրջանյան
Խ. Արքայանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան
Հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ
E-mail: amirjanyan-susanna@mail.ru

ՂԱՐԱՐԱՊԻ ԲԱՐԲԱՌԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՀՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այս հոդվածում ներկայացված են Ղարաբաղի բարբառի մի քանի բարբառային հնաբանություններ, որոնք ժամանակագրորեն հին են և ավելի մոտ հնդեվրոպական նախաձևերին: Դրանք Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարի գործուն շերտի լեզվական միավորներն են: Ուստի կարևոր ենք համարում բարբառային հնաբանությունների ուսուցումը հայերենի համեմատական քերականության, հայոց լեզվի պատմության, բարբառագիտության դասընթացներում, քանի որ դրանք բացահայտում են հնդեվրոպական նախալեզվի, գրաբարի և բարբառների առնչությունները:

Բարբառային հնաբանություններ, հնդեվրոպական նախաձևեր, գրաբար, Ղարաբաղի բարբառ, բառապաշարի գործուն շերտ, ձայնդարձ, աճական, աճանց:

Susanna Amirjanyan
PhD associate professor of The Chair of department A
of the Armenian language and its teaching methodology
of the ASPU after Kh.Abovyan

SOME DIALECTICAL ARCHAIC WORDS OF THE KARABAKH DIALECT

Some dialectal archaic words of the Karabakh dialect are introduced in this article, which are chronologically old and closer to the Indo-European preforms. They are the linguistic units of the active layer of the lexics of the Karabakh dialect. Therefore, we consider the teaching of the dialectal archaic words important in the courses of the comparative grammar of Armenian, history of the Armenian language, dialectology, as they discover the connections of the Indo-European prelanguage, Old Armenian and dialects.

Сусанна Амирджанян
Кандидат технических наук, доцент кафедры А
Армянского языка и методики его преподавания
АГПУ им. Х.Абовяна

ДИАЛЕКТНЫЕ АРХАИЧЕСКИЕ ФОРМЫ ДИАЛЕКТА КАРАБАХА

В настоящей работе представлено несколько диалектных архаических форм карабахского диалекта, которые ближе к формам индоевропейского праязыка и сегодня же являются словами активного слоя диалекта.

Имея в виду, что архаические формы диалектов выявляют некоторую соотнесенность габара, диалектов и индоевропейского праязыка, придаем важное значение изучению этих форм в курсах предметов сравнительной грамматики, диалектологии, истории армянского языка.

Բարբառային հնաբանությունները, ի տարբերություն ժամանակակից հայերենի հնաբանությունների, պատմաբաների, որակապես այլ լեզվական միավորներ են: Ինչպես հայերենագիտական ուսումնասիրություններն են հաստատում, վերջիններս ժամանակագրորեն այնքան հին են, որ գոյություն են ունեցել նույնիսկ վաղնջահայերենով [1]:

Բարբառային հնաբանությունների հետազոտությունը կարևոր է ոչ միայն բարբառագիտության, այլև հայոց լեզվի պատմության, համեմատական քննության տեսակետից: Վերոնշյալ հնաբանությունների հետազոտությունը բացահայտում է գրական լեզվի և բարբառների, նույնիսկ հնդեվրոպական նախալեզվի, վաղնջահայերենի ու բարբառների առնչությունները. դա ակնհայտ է դարձնում բարբառային հնաբանությունների ուսումնասիրության պատմությունը:

Դեռևս 19-րդ դարում լեզվաբան Քերովբե Պատկանյանը, հետազոտելով հայերենի բարբառները և դրանք չհամարելով գրաբարի հետագա ձևափոխություններ, բարբառագետներից առաջինն է նկատում գրաբարում չվկայված կամ իրենց հնչյունական տեսքով գրաբարից տարբերվող բնիկ հայերեն բառեր, քերականական ձևեր, որոնք առկա են բարբառներում: Այդ հնագույն բարբառային տարբերությունները նա համեմատում է հնդեվրոպական լեզուների և նախալեզվի համապատասխան ձևերի հետ: Առանձնացնում է բարբառներում h հավելվածով բառերը և գտնում, որ դրանք ավելի հին են, քան գրաբարյան համապատասխան ձևերը, քանի որ h-ն համապատասխանում է հնդեվրոպական նախալեզվի S-ին [2]: Հետագայում արբենալ բառի բարբառային հարվել ձևը հնդեվրոպական բարբառային հնաբանություն է համարվել: Ք.Պատկանյանն առանձնացրել է նաև գրաբարից տարբերվող բարբառային ձևեր, որոնք հնդեվրոպական ձայնադարձի մնացորդներն են, ինչպես օրինակ տկողեն-կաղին, օրդում-երդում ձևերը Ղարաբառի բարբառում: Նրա ուշադրությունից

դուրս չեն մնացել նաև բառակազմական հնաբանությունները. գրաբարյան բաղադրյալ (նախդրավոր) ձևի դիմաց բարբառում արմատական ձևի հանդես գալը, որն ավելի նախնական է ծագմամբ: Դա ապացուցելու համար բարբառագետը ներկայացնում է Ղարաբաղի բարբառի գենալ (կենալ) բառը գրաբարի զգենուլ բառի դիմաց [2, էջ 67]: Ղարաբաղի բարբառում պահպանված գենալ բառից պարզվում է գեն արմատը, որը գրաբարում առանց զ-նախդրի չի գործածվում: Բարբառային գենալ արմատը հնդեվրոպական նախալեզվի *ues-*nu* արմատին ավելի մոտ է, քան գրաբարյան զգենուլը:

Հետագայում Հ. Աճառյանը գրում է, որ աննախդիր ձևերը պահպանված են մինչև այսօր գավառականներում (բարբառներում)՝ Ղարաբաղ կենալ <<հագնել>>, Ալաշկերտ, Մուշ գետ <<զգեստ>> [4, էջ 88]:

Պատկանյանը լեզվաբանական սուր զգացողությամբ հստակ կռահել է աղբերը, ալերը ձևերի նախագրային բառեր լինել: Նրա ներկայացրած ե/է և ի/է երկբարբառներով տարբերակները վկայում են մինչև գրաբարի հանդես գալը բարբառային տարբերությունների մասին:

Ա. Մեյեն է երկբարբառ ունեցող բառը համարում է հնագույն ձև, որի հիման վրա Հր. Աճառյանը գրում է, որ ալերը ավելի հին է, քան ալիքը [3, էջ 95]: Աղայանը դրանք համարում է հնագույն բարբառներին հատուկ երևույթներ [5, էջ 67]:

Պատկանյանը, բարբառներում պահպանված հնչյունական, բառակազմական հնաբանություններից բացի, հետագոտել և ներկայացրել է նաև քերականական հնաբանության օրինակ: Բարբառային քուեր սեռականով ձևը բխեցնում է ոչ թե գրաբարյան քեռ ձևից, այլ հնդեվրոպական* *suoseros*-ից: Է. Աղայանը քուեր-ի հետ միասին քուեր բարբառային ձևը ևս համարում է հնագույն տարբերությունների հետք [5, էջ 13]:

Պատկանյանը նույն ձևով հին նախնական ձև է համարել բարբառային անում ձևը: Փաստորեն Պատկանյանի առաջ քաշած տեսակետը, որ բարբառներում պահպանվել են գրաբարից տարբեր բառեր, բառաձևեր, որոնք ժամանակագրորեն հին են և ավելի մոտ են հնդեվրոպական նախաձևերին, հաստատել և ընդունել են հաջորդ սերնդի համեմատաբանները: Նրանք զարգացրին այդ տեսակետը՝ իրենց ուսումնասիրություններում մեծ տեղ տալով բարբառային հնաբանությունների հետազոտությանը: Արդեն XX դարում Հ. Աճառյանը հայերենի բարբառները թեև համարում է գրաբարից ավելի ուշ գոյացումներ, այնուամենայնիվ իր <<Հայոց լեզվի պատմություն>> աշխատությունում, <<Հայերեն արմատական բառարանում>> նկատում և ուսումնասիրում է բարբառային բառեր, որոնք գրաբարում արմատական ձևով չեն ավանդվել, հնդեվրոպական ծագման արմատներ, որոնք պահպանվել են բարբառներում, բայց չեն ավանդվել կամ չեն եղել հին հայերենում: Լեզվաբանը <<Հայոց լեզվի պատմություն>> աշխատության մեջ ներկայացնում է բարբառային հին բառերի ցանկ՝ համեմատված հնդեվրոպական մյուս լեզուների և նախալեզվի համապատասխան ձևերի հետ, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում: Ղարաբաղի բարբառի առե բառը <<հույժ, շատ>> հին ձև համարելով՝ համեմատում է հունարենի *ari, eri*, վեդայական *ari* բառաձևերի հետ, որոնք սաստկություն ցույց տվող բառեր են: Նույն բարբառի պիւքի (բուքի) <<վայրի ծառ>> համեմատում է հնիս**bhugos*, հուն. *phago* <<կաղնի>>, գերմ. *Buch*, ռուս. *byk* <<հաճարենի>> բառաձևերի հետ: Լոք տալ <<ցատկել>> <հնիս**lok* ցատկել, հուն. *lekao* ցատկել, լատ. *locusta*: Բուլը <<խմորի գունդը>> ծագում է հնդեվրոպական նախալեզվի **bhol* արմատից, Ղարաբաղի, Շամախու բարբառներում դրսևորվում է պիլ (պուլ), Ագուլիսում՝ քիլ ձևերով [6, էջ 119-120]:

Բարբառներում կան արմատական բառեր, որոնք ավելի մոտ են հնդեվրոպական նախաձևերին: Այդ առումով կարևոր է լեկ արմատի ստուգաբանությունը: Հ.Հյուբշանը բնիկ հայերեն լեկ արմատը բխեցնում է հնդեվրոպական **kleu* նախաձևից, որի ստորին աստիճանի ձայնադարձն է **klu*. մյուս հնդեվրոպական լեզուները, ինչպես նաև հայերենը աճականներ են ավելացրել. Հայերենում ունենք **klu* արմատից լու բառաձևը՝ *s(u)* աճականով. հնիս **klusr*>լուս: լուսել>լսել, հնիս **klsru*>լուս:

Հ. Աճառյանը վերոհիշյալ բառը ստուգաբանելիս նկատում է, որ լու արմատը, որը ծագմամբ մոտ է հնդեվրոպական նախաձևին, առանց աճականի գործածվում է Ղարաբաղի բարբառում՝ լի (լու) <<լսի՛ր, թո՛ղ, կա՛ց>>, լի՛ւ կաց>> [4, էջ 307]:

Հետագայում Գ. Ջահուկյանն իր <<Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան>> աշխատության մեջ քննելով հայերենի բարբառներում պահպանված հին բառերը և համեմատելով հնդեվրոպական լեզուների համապատասխան ձևերի հետ, առանձնացնում է հնչյունական տարբերակներ: Ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը:

Հնդեվրոպական նախալեզվի **bh*-ի դիմաց սովորական բ-ի կողքին պ՝ քրքջակ և պղպջակ: Հնդեվրոպական **t*, **k*-ի դիմաց սովորական թ, ք-ի կողքին տ, կ՝ թեն <<թաց>> (այլև թաւն/ անձրեւ/, թանամ, թաց): Հնդեվրոպական **ph*-ի դիմաց սովորական ք-ի և քի-ի կողքին պ՝ փաղփաղիւմ, փողեմ, փողփողեմ, փակլ և պաղ <<փայլ>>, պող <<կայծ, կրակ>> (հ.ե. *(s)p(h)el. հմմտ. հ. հնդկերեն *sphulinga* <<կայծ>>):

Բառակազմի ձայնավորից առաջ հավելուրդային կ-ի առկայություն՝ ոզնի և բարբառային կոզնի (հ.ե. **oghiniio*. հմմտ. հուն. *eptnos*, ռուս. *ож*), ոստ, բարբառային ոստղ և կոստղ (հ.-ե. **ozdos*):

Հ.ե. ձայնորդներից առաջ ա) ձայնավոր նախահավելված և բ) նախահավելվածի բացակայություն՝ անաթի և նալթի (**naguh*, հմմտ. հուն. *nepo* <<զգաստ ժուժկալ լինել>>) [1, 252-253]: Նա դասդասել է նաև բարբառների պահպանված հնդեվրոպական այն արմատական ձևերը, որոնք բացակայում են հայերենի գրավոր հուշարձաններում, որոնց մեծ մասը բնաձայնական-նկարագրական, պատկերավոր գործածություն ունեցող բառեր են, ինչպես դիդեղ <<հրել>>, թալ, թելուկ հ.ե. **tal*, լապո <<թույլ, կախ ընկած կաշի>>, հ.ե. **leb*, **lab*, լոք <<մեծ քայլ>>, հ.ե. **lok*, մուլ <<ծուխ>>, մլուլ, մլվլալ (հ.ե. **mel*) և այլն:

Ներկայացնում ենք վերոհիշյալ բարբառային հնաբանությունները հնդեվրոպական նախալեզվի համապատասխան բառերի համեմատությամբ.

Թալ, թելուկ - հ.ե. **tal*

Լապո - հ.ե. *leb, lab
 Լոք - հ.ե. *lok
 Լու, լսիր - հ.ե. *klusr
 Մլմլալ - հ.ե. *mel
 Պուլ - հ.ե. *bhol
 Պոդ - հ.ե. *(s)p(h)el
 Գենալ - հ.ե. *ues-nu
 Պիսի - հ.ե. *bhugos
 Կոգնի - հ.ե. *oghiniio

Այսպիսով, հայերենի բարբառներում պահպանվել են հնդեվրոպական ծագման բառեր, որոնք գրավոր աղբյուրներում, մասնավորապես գրաբարի գրավոր հուշարձաններում, ավանդված բառերի համարմատ տարբերակներն են: Սակայն դրանք տարբերվում են գրաբարյան ձևերից ձայնադարձի, աճականի, ածանցի, իմաստի դրսևորման առանձնահատկություններով:

Ուշագրավ է, որ հայերենի համեմատական ուսումնասիրություններում հետազոտվող բարբառային հնաբանություններով հարուստ է Ղարաբաղի բարբառը, որի պուլ (խմորի գունդ), թան, թօն (անձրեւ), կոգնի (ոգնի), լապո (կախ ընկած կաշի), նոթի (քաղցած), կենալ (հագնել), պոդ (կայծ), լի ւ, լո ւ (լսի ը), լոք (մեծ քայլ), մլմլալ (ծխել) և այլ բառեր մոտ են հնդեվրոպական համապատասխան նախաձևերին և մինչև այժմ էլ նրա բառապաշարի ակտիվ, գործուն շերտի լեզվական միավորներն են և աչքի են ընկնում գործածության հաճախականությամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ջահուկյան Գ.Բ., Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, 748 էջ:
2. Патканов К.П., Исследование о диалектах армянского языка, Санкт-Петербург, 1869, с.110.
3. Աճառյան Հ.Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ.1, Երևան, 1971, 698 էջ:
4. Աճառյան Հ.Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ.2, Երևան, 1973, 687 էջ:
5. Աղայան Է.Բ., Բարբառային հնագույն տարբերությունները հայերենում, ԳԱՍ, 1958, 5, 98 էջ:
6. Աճառյան Հ.Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, Երևան, մաս 1, 1940, 608 էջ:
7. Հյուբշման Հ., Հայերենի քերականություն, Երևան, 2003թ. 580 էջ:
8. Джаукян Г.Б., Сравнительная грамматика армянского языка, 1982, с. 275.